

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Nagy Veronika

EGY LAKODALMI ÉS FARSANGI NÉPSZOKÁS FUNKCIONÁLIS ELEMZÉSE AZ ALKALOM ÖSSZEFONÓDÁSÁNAK TÜKRÉBEN

DE Bölcsészettudományi Kar
2006

I. Célkitűzés, a téma körülhatárolása

Az értekezés kiindulópontja egy farsangi alakoskodó népszokás, amely a Fejér megyei Moha községben napjainkban is megrendezésre kerül. A szokást tikverőzésnek hívják, cselekménye pedig az adománygyűjtés és a termékenységvarázslás köré szerveződik. A szokás párhuzamai a Kárpát-medence számos pontján fellelhetők, ezek túlnyomó része azonban terminológiai és strukturális szempontból a lakodalom szokásrendszeréhez kapcsolódik. A lakodalmi és farsangi tyúkverő összefüggéseinek feltárása, valamint történeti és funkcionális kérdéseinek feldolgozása – Ujváry Zoltán kakas-ütéssel kapcsolatban tett utalásait leszámítva – eddig elkerülte a szokáskutatók figyelmét. A tyúkverő kérdéskörében eddig nem született tematikus szokásmonográfia, amely meghatározná a szokáscselekvés típusait, felvázolná a szokáskör területi elterjedését, történeti fejlődésének és átalakulásának legfontosabb irányait és mozgatórugóit.

Egy népszokás vizsgálata önmagában is indokolja a tágabb szokáskör bemutatását, a mohai tikverőzés esetében azonban ez a törekvés az említett hiány pótlása okán a kutatás alapvető céljává vált. A kérdésfeltevés alapvetően a szokáskörbe tartozó népszokások terminológiai és funkcionális vizsgálatára irányult, illetve ezek földrajzi összefüggéseire. Így kerültek a vizsgálódás homlokterébe olyan lakodalmi szokások, mint a hajnalozás, a kárlátó, vagy a hérész.

Az értekezés külön foglalkozik a téma kiindulópontját jelentő mohai tikverőzéssel, mely a tyúkverő-szokások farsangi változatának egyik utolsó, napjainkban is vizsgálható emléke. A mohai tikverőzés jelenkori kutatását és feldolgozását a szokás folyamatossága tette indokolttá. A vizsgálat arra irányult, hogy a mohai tikverőzés valóban egyedülálló módon maradt-e fenn napjainkig, s fennmaradását milyen tényezők befolyásolták. A folyamatosság, és az a tény, hogy az elmúlt félszáz év tekintetében jól dokumentált szokásról van szó, természetszerűleg vetette fel a szokás változását, átalakulását érintő kérdéseket. A szokás fennmaradásával összefüggésben vizsgálati szempontként merült fel a tudatos hagyományápolás és a turizmus kérdése, valamint a szokás jelenlegi funkciója, azaz társadalmi beágyazottsága, szerepe a szokáshordozók életében.

II. Az alkalmazott módszerek

A téma kutatása sokrétű és összetett módszertani apparátus segítségével volt megvalósítható. A tyúkverő szokáskörének feldolgozásánál az írott források (18–19. századi népismereti munkák, jegyzőkönyvek adatai, táj- és nyelvszótárak) minél szélesebb körű áttekintésére és elemzésére törekedtem, majd kartográfiai módszerrel igyekeztem bemutatni az összegyűjtött adatok területi megoszlását. A tematikus feldolgozás alapvető feltétele, hogy a Kárpát-medence teljes területéről nagy mennyiségű adat álljon rendelkezésre, amely lehetőséget teremt az összehasonlításra és a típusalkotásra. A tyúkverő tekintetében lényegesnek tartottam a szokás hiedelemháttérét is megvizsgálni, hiszen a tyúkkal kapcsolatos képzetek megjelenése a magyarság hiedelemrendszerében egyértelmű alapját jelenthette a szokáskör kialakulásának.

A mohai tikverőzés vizsgálatának alapját a néprajztudomány klasszikus módszere, a terepmunka jelentette. A szokás évenkénti megfigyelése és dokumentálása a szokáshordozó közeg kikérdezésével, interjúk készítésével egészült ki. A gyűjtés során arra törekedtem, hogy különböző korú és nemű adatközlőket szólaltassak meg, akik különböző szerepet játszanak a szokás megvalósulásában, és a szokás megítélését tekintve is különböző álláspontot képviselnek. A szokás dokumentálása és a már meglévő dokumentumok feldolgozása a munka meghatározó vonását jelentette. Pesovár Ferenc hagyatékának tanulmányozása nagymértékben meghatározta a szokásról való gondolkodás irányultságát, és a hagyaték – főként a fotók – segítségével felszínre került a jeles néprajzkutató sajátos viszonya a mohai tikverőzéshez, és meghatározó szerepe a szokás fennmaradásában. A hagyaték segítségével feltárt adatokat tovább árnyalták azok a beszélgetések, amelyeket Pesovár Ferenc barátaival, a mohai tikverőzésre vele együtt ellátogató ismerőseivel folytattam. Ugyancsak forrásként használtam fel a mohai tikverőzésről megjelent újságcikkeket és filmeket, valamint a szokás leírását tartalmazó néprajzi munkákat.

Az összegyűjtött adatok elemzéséhez a szokáskutatásban napvilágot látott néprajzi és antropológiai munkák adtak elméleti háttérrel, segítségükkel igyekeztem rendszerezni és értelmezni a feltárt jelenségeket. Dömötör Tekla és Ujváry Zoltán dramatikus népszokásokkal foglalkozó munkáin kívül elsősorban Verebélyi Kincső és Niedermüller Péter elgondolásaira támaszkodtam. Verebélyi Kincső modern ünnep-elmélete módszertani fogódzót nyújtott a szokás alkotóelemeinek és tartalmának alapos vizsgálatához.

III. Eredmények

Ujváry Zoltán kutatásai rávilágítottak arra, hogy a lakodalmi tyúkverő széles körben ismert volt a magyarságnál, és bár a szomszéd népektől átvett kakas-ütéssel azonos szokáskomplexumba tartozik, attól mégis független, magyar hagyomány. A szokáskör elmélyült kutatása során bebizonyosodott, hogy a tyúkverő mind funkcionális, mind tartalmi és formai tekintetben meglehetősen sokrétű és összetett szokáscselekvésként élt a magyar nyelvterület jelentős részén. A szokáskör történeti megközelítésében elsősorban a terminológiai és funkcionális vizsgálatok bizonyultak célravezetőnek, amelyek földrajzi összefüggésbe helyezve az alábbi eredményekhez vezettek.

1. A nemzetiségek hatására meghonosodott kakas-ütés szokása – amely a tyúkverő eredeti funkciójához hasonlóan az állat kivégzésére irányult – a vegyes lakosságú területeken a fokozatosan elhalványuló tyúkverő elnevezésével élt tovább. Az idegen népektől származó kakasjátékok a szokás bizonyos változatait átformálták, s a házról házra járó lakodalmi tyúkverő-meneteknek néhány területen így lett része a kakast kivégző ügyességi próbatétel.

Eredeti funkcióját tekintve a lakodalmi tyúkverő állatkivégzésre irányult, azonban a kakas-ütéssel ellentétben nem egyetlen, közszemlére állított állat megölése volt a célja, hanem a falu körbejárása közben a később élelemként szolgáló tyúkok, aprójószágok lenyakazása zsákmányszerzés céljából.

2. A nyelvtörténeti adatok segítségével megállapítható, hogy funkcionális szempontból a mulatság, a vendéglátás, és a lakmározás áll a szokás középpontjában, s ez jelenthette a tyúkverő farsangi hagyománykörben való megjelenésének alapját és feltételét is. A 19–20. század fordulójára a tényleges állatkivégzés elhalványult, és az adománygyűjtő népszokás összeolvadt a lakodalom szokásrendszerének egyéb hajnali mulatságaival. Ezek egy része más néven, de azonos funkcióval élt a Kárpát-medencében, más részük azonban eredetileg az elnevezés különbözőségén túl a tyúkverőtől eltérő szokáscselekvést is jelölt. Tehát az alkalom, az elnevezés és a szokást jellemző cselekvés tekintetében rendkívül összetett és szövevényes jelenséggel állunk szemben.
  - A *csiszló* és a *kóborlás* a lakodalmi tyúkverő tájnyelvi megfelelője a Dunántúl középső, délkeleti és délnyugati részén. A szokáscselekvés lényege, hogy a lakodalomból már hazatért vendégeket a násznagy visszahordatja a lakodalmas házhoz.

- A *hajnalozás* eredetileg az ifjú párt köszöntő kora reggeli zene volt, amely az idők folyamán egy szélesebb körű köszöntéssé vált, s az ifjú pár, illetve annak családtagjain túl a násznép többi tagjára is kiterjedt.
- A *remélés* vagy *reménylő* a lakodalmi tyúkverő farsangi előfordulásához kapcsolódik, elsősorban az észak-magyarországi területeken. Tartalmát, cselekményét tekintve adománygyűjtő népszokást jelöl a farsangi és a lakodalmi szokáskörben egyaránt.
- A *kárlátó* és a *hérész* régi időkre visszatekintő népszokás volt a magyarságnál, azonban a tyúkverőtől eltérő tartalommal gyakorolták a Kárpát-medence nagy részén. Mindkét szokás eredetileg a menyasszony násznépének a vőlegényes háznál tett látogatását jelentette. A kárlátó, illetve a hérész tyúkverővel való összeolvadását elősegíthette az a tény, hogy mindkét szokáscselekvésre a lakodalom utolsó szakaszában került sor, s mind a tyúkverőnek, mind a kárlátónak és a hérésznek lényeges mozzanata volt a település, vagy annak egy részének csoportos bejárása.

Az egykor egymástól jól elkülönülő lakodalmi szokások összeolvadását minden bizonnyal a lakodalmak rövidülése, egyszerűsödése eredményezte, s a lakodalmi tyúkverő is így vált egy továbbra is széles körben gyakorolt, de más-más elnevezéssel bíró, adománygyűjtő, zsákmányszerző, falujáró népszokássá.

3. A cselekvéstípusok szempontjából figyelemre méltó, hogy a szokáskör egyetlen közös, minden változatra kiterjedő eleme a település lakosainak (vagy azok egy részének) csoportos felkeresése, mely a szokásgyakorlás alkalmához igazodva alapvetően kétféle funkcióval bír. A vendégek visszavitele és a tyúkok leütése a lakodalmi szokásgyakorlásban egyaránt előfordulhat, a farsangi hagyománykörben azonban a vendégek visszavitelével nem találkozunk. A tyúkok leütése sok esetben kikopott a szokásgyakorlatból, s a szokás funkcióját már csak az alakoskodás és az adománygyűjtés jelenti. Ez utóbbi cselekvéstípusok a szokáskör számos változatában (de nem minden változatban) előfordulnak.
4. A nyelvtörténeti adatok és a tyúkverőről szóló 19–20. századi szokásleírások földrajzi vizsgálata alapján megállapítható, hogy a tyúkverő szokásköre magyar hagyományként a Kárpát-medence nagy részén előfordul. Elterjedési területe nyugatról kelet felé haladva az osztrák-magyar nyelvhatártól a Tisza vonaláig terjed, délen a Dráva vonala, északon a szlovák-magyar nyelvhatár határolja. A vendégek visszavitele és a tyúkok leütése földrajzi tekintetben is elkülönül egymástól, tehát a

lakodalmi vendégek felkeresése nem azonos céllal történt a Kárpát-medence különböző területein. A vendégek visszavitele főként a Dunántúl déli, délnyugati részén, az Északi-középhegységben és Bukovinában jellemző, a tyúkok leütése pedig elsősorban az alföldi és kistáplai területeken fordul elő.

5. Az európai párhuzamokat tekintve a lakodalmi tyúkverő nem egyedülálló a Kárpát-medencében, hanem a környező nyugati, keleti és déli szláv népek hasonló szokásai közé ékelődik. Elsősorban Szlovákia, valamint Ukrajna és Szerbia területéről ismerünk hasonló szokásokat.
6. A szokáskör egyetlen felújítás nélkül továbbélő emléke a mohai tikverőzés, amely a szokáskör egészét tekintve a tyúkverő elnevezésű, valaha a tyúkok megfogására irányuló népszokások körébe tartozik.

A mohai tikverőzés elsősorban a rá irányuló néprajzi érdeklődésnek köszönheti fennmaradását, a fennmaradás és a továbbélés folyamatában azonban számos más tényező is szerepet játszott. A szórakozásnak és a játéknak meghatározó szerepe volt a szokás fennmaradásában, hiszen ez olyan funkciója volt a tikverőzésnek, amely évtizedekkel később is találkozott a fiatalság igényével, és a termékenységvarázslás szükségletének eltűnése után is valós szükségletként jelentkezett.

Azzal, hogy Pesovár Ferenc az 1960-as években a néprajztudomány és a közvélemény számára felfedezte a még élő népszokást, elindította a helyiekben a külső reprezentációs igény kibontakozását, amely napjainkra a tudatos hagyományápolásban jut kifejezésre.

Húshagyókedd ünnepisége a 20. század közepén még minden mohai lakos számára egyformán érvényes és elvárt magatartást írt elő. Az utóbbi fél évszázadban helyi szinten csökkent a szokás által érintettek köre, de ezzel egyidejűleg kialakult egy szélesebb körű participáció, amely a tikverőzést a nyilvánosság szintjére emelte. A nyilvános szféra jelenléte megfelelő talajt nyújtott a tradíció iránti igény ezredvégi felerősödésének, amely Mohán összefonódott a helyi identitás hangsúlyozásával. A mohai lakosok ma tudatosan törekednek a hagyomány fenntartására, s törekvésük legfőbb célja a helyi közösség összetartó erejének – s általa az egyén identitásának – megerősítése, valamint a település egyedülállóságának, különlegességének kinyilvánítása a külvilág számára.

A mohai tikverőzés ünnepiségét az alábbi tényezők fejezik ki leginkább:

1. Ünnepi tér és idő

A szokást a hétköznapiól eltérő tér- és időhasználat jellemzi. Kitüntetett ideje a farsangot lezáró húshagyókedd, amely a szokásesemény megvalósulása során az

ünnepet jellemző cselekvések, rítusok által kitüntetetté teszi a hétköznapi teret, azaz a település utcáit és portáit. Az ünnepi idő legintenzívebb szakasza húshagyókedd délelőttje, amikor a fiatalok egyrészt saját közösségük, másrészt az ünnepi térbe kívülről érkező érdeklődők előtt mutatják be falujuk hagyományát. Míg a délelőtti időszakot társadalmi reprezentáció és nagyfokú nyilvánosság jellemzi, addig a délután és az este eseményeiben a közösségi együttlét, a családi és baráti kapcsolatok megerősítése jut kifejezésre.

Az egyéni életidőt tekintve a tikverőzés korcsoportváltást jelent, amely mind az egyén, mind a közösség számára kinyilvánítja az ezzel létrejövő új helyzetet.

A terek kitüntettségét a szokásesemény időben zajló cselekvései és történései, valamint a szokás történeti idejében bekövetkező átalakulásai folyamatok alakítják centrális és periférikus terekké.

2. *A résztvevők köre*

A mohai tikverőzés szereplői és nézői egyaránt heterogén csoportot alkotnak. A szereplők csoportját alkotó figurák nagy része a dramaikus népszokások maszktípusaiba egyértelműen besorolható, a bohócoknak nevezett rongyos ruhás alakoskodók azonban a maszktípusok önálló, eddig kevésbé kutatott csoportját jelentik. E maszktípus párhuzamai elsősorban német, szlovén és erdélyi szász kapcsolatokat sejtetnek.

A résztvevői körön belül határozottan elkülönül egymástól a külső és a belső „fogyasztók” csoportja. A kifejezés azt a 20. századi tendenciát érzékelteti, amely az élményekkel szemben is fogyasztói magatartást ír elő. A nézőközönség heterogenitását a szokás helyi (belső) és a kívülről érkező (külső) látogatói (fogyasztói) jelentik.

3. *Szerveződés*

A szereplővé válás kritériumai, a szokás előkészületei és az elmúlt évtizedek hivatalos szabályozása meghatározó mozzanatai az ünnepnek.

4. *Kellékek*

A mohai tikverőzés kellékei az ünnepet kifejező tárgyi kódoként értelmezhetők. A jelmezek és a maszkok, a korom, a tyúk és a tojás szimbolikus tárgyai a szokásnak, azonban multifunkcionalitásuk révén hatékonyságuk, eredményességük, érzelmi, hangulati hatásuk és szociológiai funkciójuk is meghatározható.

5. *A cselekménysorozat rendszere és ritmusa*

A mohai tikverőzés mint hiedelem alapú cselekvésrendszer bővelkedik a rituális cselekvésekben. A rituális cselekvések (kormozás, leány alakoskodók pisiltetése, felvonuló menet, evés, zajkeltés) az agrárkultusból erednek, azaz a mezőgazdasági munka sikerére, eredményességére irányulnak.

A dramatikus elemek mellett a mohai tikverőzés legfontosabb ünnepet kifejező kódja a mozgás, azaz a településen végig vonuló felvonulás. Ezen kívül egyéb kinezikus formák (ugrás, futás, álldogálás, ülés, fekvés) is jellemzik a szokást, amelyek szintén az ünnep megnyilvánulási formái.

A hanghasználat elsősorban az ünnepi zajkeltésre vonatkozik, a mohai tikverőzésben ugyanis nem szerepel olyan megkomponált szöveg, amely az ünnep tartalmát fejezné ki.

A táplálkozás mint ünnepet kifejező kód elsősorban az ételek minőségében és mennyiségi növelésében mutatkozik meg, s fontos eleme a vendéglátás, amely már önmagában is kifejezi az ünnep jelenlétét.

A mohai tikverőzés mint élő népszokás dokumentálása a jövőben is fontos feladat. Az elmúlt fél évszázadban a néprajzkutatók rövid leírásai, a sajtó tudósításai, valamint a szokásról készült fotók és filmek jelentették azt a dokumentációs háttérrel, amely lehetővé tette a szokás tartalmi és formai elemzését. A tikverőzésre irányuló reprezentációs folyamatok a hagyomány múzeumi reprezentációját is előidéztek, ezzel pedig lehetőség nyílt a mohai tikverőzés mint időtlen érték felmutatására.

A napjainkban is megrendezésre kerülő mohai tikverőzés folklorizmus-jelenségként él tovább a 21. században. Átalakulása magán viseli a folklorizmus-jelenségek általános vonásait, azonban számos sajátossággal is rendelkezik. Új kontextusában továbbra is megtartotta helyét és idejét, valamint részben eredeti közönségét is. Bár a rá irányuló idegenforgalmi-turisztikai-szakmai érdeklődés meghatározta fennmaradását és kijelöli továbbélésének irányait, szokásgyakorló közegétől a szokás máig elidegeníthetetlen, s talán ennek köszönhetően egyenlőre nem vált irányított és megkoreografált, idegenforgalmi érdekek hatása alatt álló programmá. Ellenkezőleg, a legutóbbi időkig megmaradt egy szűkebb közösség – a mohai lakosság – farsangot lezáró multságaként.

IV. Publikációk

70 éve született Pesovár Ferenc. *Ethnica*, 2000. II. évf. 3. sz. 77–78.

A hagyomány ápolása és változása a mohai tikverőzésben. *Ethnica*, 2000. II. évf. 4. sz. 118–120.

A lakodalom terminológiai kérdéseire. *Ethnica*, 2004. VI. évf. 3. szám, 81–84.

Új kérdések és új válaszok a szokáskutatásban. Verebélyi Kincső: *Szokásvilág. Tabula*, 2005. 8. (2) 345–351.

A farsangi és lakodalmi tyúkverő földrajzi elterjedése a Kárpát-medencében. *Ethnographia*, 2006. 117.évf. 2. sz. 105–136.

Szemponatok a mohai tikverőzés tér- és időstruktúráinak vizsgálatához. *Néprajzi Látóhatár*, 2006. 15. évf. 1–2. sz. 169–195.

Egy szokás fotódokumentációi. *Ethnica*, 2006. VIII. évf. 3. sz. 83–85.

Népszerűsítő írások

A mohai tikverőzés – húsz éve Pesovár Ferenc nélkül. *Fejér Megyei Hírlap*, 2003. márc. 1. 9.

A mohai tikverőzés a harmadik évezredben. *Fejér Megyei Hírlap*, 2001 febr. 24. 5., 7.